

Het auteurschap van het Nederlandse Beke-Vervolg

Mathijs Timmermans

Laatmiddeleeuwse kronieken werden vaak geschreven door anonymi, waardoor bijzonder weinig bekend is over de personen die de tekst van deze geschiedwerken verzorgden. Door dit gegeven ontstaan er tal van interpretatieproblemen voor mediëvisten als zij een dergelijke kroniek willen bestuderen. Zoals Michel Foucault het mooi verwoordde, is de naam van een auteur van groot belang om de tekst te interpreteren en in relatie tot andere teksten te begrijpen. Vandaar dat de auteursnaam van groot belang is om een werk te typeren.¹ Omdat de naam van de auteur voor veel middeleeuwse werken ontbreekt, is het vaak lastig om de tekst van het werk juist te interpreteren; waar het voor moderne literatuur gemakkelijk is de mening van een auteur te achterhalen, geldt dat voor veel middeleeuwse werken vaak niet.

Het *Nederlandse Beke-Vervolg* (voortaan *Vervolg*) is zo'n kroniek, waarbij een anonymus verantwoordelijk was voor de totstandkoming van de tekst. De kroniek is een voortzetting van de *Nederlandse Beke* (1393), welke op haar beurt een Middelnederlandse vertaling en vermeerdering is van de kroniek die heer Jan Beke (Latijn: Johannes de Beka) in of kort na 1346 afsloot. Het *Vervolg* is dan ook vaak gezien als vervolg-van-een-vervolg. Beke, waarschijnlijk werkzaam in het klooster van Egmond, schreef over de daden van de Utrechtse bisschoppen en de Hollandse graven tot het jaar 1346.² De kroniek, welke Beke opdroeg aan Jan van Arkel, bisschop van Utrecht (r. 1342-1364) en Willem V, stadhouder (r. 1346-1354) en later graaf van Holland (r. 1354-1358), is een compilatie van de *Rijmkroniek van Holland* en historiografische werken uit Egmond.³ De auteur van de *Nederlandse Beke* vervolgde de tekst van Bekes kroniek tot 1393. In deze vorm werd de kroniek van groot belang voor de historiografische traditie in Holland, maar ook andere delen van de noordelijke Lage Landen. Het is de belangrijkste

¹ M. Foucault, 'What is an Author?' in: J.V. Harari ed., *Textual Strategies: Perspectives in Post-Structural Criticism* (Ithaca 1979) 141-160: 147.

² G.N.M. Vis, 'Historiografie in middeleeuws Egmond' in: idem e.a. ed., *Heiligenlevens, annalen en kronieken: geschiedschrijving in middeleeuws Egmond* (Hilversum 1990) 9-21: 17-18.

³ J. Beke, *Chronographia Johannis de Beke* ed. H. Bruch (Den Haag 1973) v-xii.

bron voor veel vijftiende-eeuwse kronieken, waaronder die van de Clerc uten Laghen Landen en Claes Heynenzoon alias Heraut Beyeren.⁴ De voortzetting van de *Nederlandse Beke* – het *Vervolg* – beschrijft de periode 1393-1432 en heeft veel meer aandacht voor Utrecht dan voor Holland, in vergelijking met Bekes oorspronkelijke *Chronographia*. Met name de eerste fase (tot 1432) van het Utrechtse Schisma wordt in het *Vervolg* uitgebreid en gedetailleerd beschreven.

De tekst van het *Vervolg* bevat details die essentieel zijn voor de bestudering van het Utrechtse Schisma (1425-1449). Dit Schisma bestond uit een serie militaire en religieuze conflicten in het Sticht van Utrecht en daarbuiten die leidden tot inmenging van internationale grootgewichten zoals de pauselijke curie, Filips de Goede, hertog van Bourgondië (r. 1419-1467) en Sigismund, Rooms koning (r. 1411-1433) en later Keizer (r. 1433-1437). Het Schisma was ook – en vooral – een machtsstrijd tussen partijen in het Sticht en daarbuiten (met name Holland en Gelre) en is om deze reden van groot belang om relaties tussen de gewesten in de Noordelijke Nederlanden aan het begin van de vijftiende eeuw te bestuderen.⁵ De tekst van het *Vervolg* geeft uitgesproken blijk van partijdigheid ten gunste van één van de strijdende partijen in het conflict dat het Sticht verscheurde en deze partijdigheid geeft aanleiding een bepaald historisch bewustzijn te veronderstellen die door tijdgenoten, of ten minste door de vervaardiger van de tekst, ervaren werd. In zijn studie van het *Vervolg* stelt Antheun Janse dat de tekst van de kroniek een goede casus vormt om ‘nationale’ identiteiten in de laatmiddeleeuwse Nederlanden te bestuderen. Wel is het dan noodzakelijk om meer zekerheid omtrent het auteurschap van het *Vervolg* te hebben.⁶ De tekst van het *Vervolg* biedt in dat opzicht voldoende aanknopingspunten, maar de overlevering van de tekst is niet zonder

⁴ J. Verbij-Schillings, *Beeldvorming in Holland: heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* (Amsterdam 1995) 70-71 en idem, ‘Heraut Beyeren en de Clerc uten Laghen Landen: Hollandse kroniekschrijvers ca. 1410’, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 107 (1991) 20-42: 23-30.

⁵ J. Smithuis, *Het Utrechtse Schisma en de Hollands-Stichtse betrekkingen: partijstrijd en kerkelijke strijd (1423 - ca. 1434)* (Leiden 1999) 1-2.

⁶ A. Janse, ‘Van Utrechts naar Hollands: het Nederlandse Beke-*Vervolg* (ca. 1432) en zijn bewerking’ in: E. Dijkhof en M. van Gent ed., *Uit diverse bronnen gelicht: opstellen aangeboden aan Hans Smit ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag* (Hilversum 1990) 183-202: 191-194, 198.

problemen. Acht handschriften bevatten de tekst van het *Vervolg*, maar kennen onderlinge verschillen die grote gevolgen hebben voor de inhoud en interpretatie van de tekst. Het originele handschrift is niet overgeleverd.⁷ Een door Bruch verzorgde editie van de tekst van de *Nederlandse Beke* en het *Vervolg* vergemakkelijkt de zaak geenszins; zijn indrukwekkende *stemma codicum* (oorsprongsschema van de handschriften) geeft een goed beeld van de overlevering van de Nederlandse Beke, maar helaas verwatert de overlevering van het *Vervolg* geheel, omdat Bruch het *Vervolg* niet los van de Nederlandse Beke behandelt.⁸

Een zelfstandige studie van het *Vervolg* en haar auteurschap is dan ook gewenst als we de tekst echt willen begrijpen. In dit onderzoek staat het auteurschap van het *Vervolg* centraal, waarbij het primair te doen is om identiteitsaspecten die samenhangen met het schrijven van de kroniek en andere elementen van identiteit hoofdzakelijk buiten beschouwing worden gelaten. Belangrijke vragen die in dit kader een antwoord behoeven, worden door de tekst en de daarin beschreven historische situatie ingegeven. De eerste lijn van het onderzoek gaat in op de tekstoverlevering van het *Vervolg* en dan voornamelijk op de vraag welk handschrift de tekst van de kroniek het beste overlevert. Vanuit de benadering van de oorspronkelijke tekst, wordt vervolgens nader ingegaan op het perspectief van de auteur. Dit perspectief kan worden achterhaald door de achtergrond van de auteur, de gebeurtenissen die hij opschreef (en de gebeurtenissen die hij niet opschreef) en de wijze waarop hij die opschreef uiteen te zetten. Het auteursprofiel geeft verder inzicht in de reflectie van identiteitsbesef in het *Vervolg*. Als we ervan uitgaan dat er sprake is van een reflectie van identiteitsbesef in het *Vervolg* (hierover later meer), dan is dat het product van bestaande identiteiten die werden ervaren door tijdgenoten en de identiteit van de auteur zelf. De zoektocht naar het auteursprofiel en de reflectie van identiteitsbesef in het *Vervolg* is dan ook een onderzoek met complementaire elementen, die niet altijd even gemakkelijk van elkaar te scheiden zijn. De wijze waarop de auteur uiting geeft aan identiteitsbesef in zijn kroniek is onlosmakelijk verbonden met zijn eigen identiteit.

⁷ J. Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht en Holland*, H. Bruch ed. (Den Haag 1982) xlix-lxvi.

⁸ Ibidem, xlviii.

Een theoretische overpeinzing dient zich aan om deze symbiotische relatie te verduidelijken en de methodiek van dit onderzoek uiteen te zetten. De gehanteerde methode bestaat uit twee elementen: historische cultuur en discours. Historische cultuur is de specifieke wijze waarop de maatschappij zich tot het verleden verhoudt. Historische werken zijn altijd tijd- en plaats gebonden en dat geldt in zekere mate ook voor de historische cultuur waartoe zij zich verhouden.⁹ Hoewel we niet van een algemene Europese historische cultuur in de middeleeuwen kunnen spreken, zijn er wel degelijk belangrijke gemeenschappelijke elementen, bijvoorbeeld op het gebied van retoriek en taalkunde, te ontwaren in het cultuurgebied van Karel de Grote, welke een grote rol spelen als het gaat om de acceptatie van een geschiedkundig werk.¹⁰ Het is bekend dat middeleeuwers over het algemeen wantrouwend tegenover nieuwe ideeën stonden. Een auteur kon een onorthodoxe boodschap op een conservatief ingesteld publiek overbrengen, door terug te grijpen op bestaande elementen in de historische cultuur. In de woorden van Guenée: 'puisque leurs lecteurs se méfieront de toute proposition nouvelle et feront plus confiance aux anciens auteurs, même un esprit original tiendra-t-il à affirmer qu'il ne dit rien de neuf.'¹¹ Tegelijkertijd zijn lokale componenten van een historische cultuur eveneens veelzeggend, omdat historische werken aan het eind van de middeleeuwen steeds nauwer aan een politieke entiteit of geografische lokaliteit gebonden zijn. Vanaf de dertiende eeuw gaan kronieken zich vaker dan voorheen op politieke entiteiten richten en ook stadskronieken worden populair. Op datzelfde moment ontstaan steeds vaker geschiedkundige werken in de volkstaal, hetgeen de lokale component in historische culturen versterkt.¹²

Discours of vertoog (een communicatieproces binnen een bepaald *épistème* – de stand van de wetenschap in een bepaalde periode) zoals gebruikt in dit onderzoek is het best te begrijpen als wat Gabrielle Spiegel de *social logic* van een tekst noemt:

⁹ Vgl. D. Woolf, *The Social Circulation of the Past. English Historical Culture 1500-1750* (Oxford 2003) 9.

¹⁰ B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiévale* (Parijs 2011) 300-309.

¹¹ B. Guenée, 'L'historien par les mots' in: idem ed., *Le métier d'historien au Moyen Âge: études sur l'historiographie médiévale* (Parijs 1997) 1-17: 10.

¹² G. Small, *George Chastelain and the Shaping of Valois Burgundy: Political and Historical Culture at Court in the Fifteenth Century* (Woodbridge 2011) 190; Guenée, *Histoire*, 310-312.

[A]ll knowledge is situated knowledge, that (...) exists within a social and historical domain with which it sustains often indecipherable relations of which, nonetheless, the traces remain in the form of writing, itself to be understood as a performative act that constitutes as much as it is constituted by the field of discourses in which it resides.¹³

Uit de *social logic* van de tekst volgt dat het discours waarbinnen een auteur opereert kenbaar wordt via de tekst (door het vertoog dat de auteur tentoonspreidt), terwijl het discours tegelijkertijd in belangrijke mate verantwoordelijk is voor wat de auteur opschrijft en op welke wijze hij dat doet.¹⁴ Zo bezien, overlapt discours met historische cultuur. De auteur van het *Vervolg* is een actieve deelnemer aan het communicatieproces in de laatmiddeleeuwse historische cultuur van de Lage Landen; zijn taalgebruik, retoriek en selectie worden deels ingegeven door bestaande structuren binnen dat discours, terwijl hij zelf een actieve vormer van dat discours is. De concepten discours en historische cultuur worden in dit onderzoek ingezet om het *Vervolg* te interpreteren. Opvallende uitspraken en uitdrukkingen in de kroniek moeten worden gecontextualiseerd om deze op waarde te kunnen schatten. Verder wordt het milieu waarbinnen de auteur heeft geopereerd beter inzichtelijk door te onderkennen dat de auteur als actieve deelnemer aan het hierboven beschreven discours moet worden gezien en dat discours zo precies mogelijk uit te werken.

Tekst en auteurschap

Om de oorspronkelijke tekst van het *Vervolg* zo nauwkeurig mogelijk te benaderen, dienen de handschriften die de tekst overleveren in relatie tot elkaar bestudeerd te worden. Bruch merkt in zijn editie op dat de handschriftelijke overlevering van het *Vervolg* de indruk wekt dat de kroniek door meerdere auteurs vervaardigd is: 'Wanneer we spreken van de schrijver van het *Vervolg*, dan moeten we erkennen dat het zich wel als geheel

¹³ G.M. Spiegel, *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography* (Baltimore en Londen 1997) 35.

¹⁴ Spiegel, *The Past as Text*, 48-56.

voordoet, maar dat het toch van verschillende schrijvers moet zijn. Overal zien we barsten.¹⁵ Janse betoogt echter dat de tekst een heel consistente indruk wekt en dat één auteur verantwoordelijk moet zijn geweest voor de totstandkoming van het *Vervolg*.¹⁶ Hierboven is al gezegd dat Bruchs editie heeft geleid tot een verwarrende situatie als het gaat om de overlevering van de tekst van het *Vervolg*, omdat hij de tekst niet als een volwaardig zelfstandige kroniek bestudeerd heeft. Janse heeft de overlevering van de tekst verduidelijkt en op basis van mijn eigen studie van het *Vervolg* kan de auteurstekst bij benadering worden gereconstrueerd. De gereconstrueerde auteurstekst dient als basis om het auteurschap van de tekst te onderzoeken.

Bij de reconstructie van de auteurstekst baseer ik mij op de editie van Bruch, die echter wel kritisch onder de loep wordt genomen. De acht handschriften die de tekst van het *Vervolg* overleveren heeft Bruch voorzien van de signaturen J1, J2, L2, M, O1, P1, P1 en P3; J2 komt echter niet voor in zijn editie en laat ik verder buiten beschouwing. J1 dient bij Bruch als basis voor de tekst van het *Vervolg*.¹⁷ De handschriften verschillen nogal in omvang en beschrijven niet allemaal dezelfde periode, zoals in *Tabel 1* te zien is.¹⁸ Hoewel de tekst van het *Vervolg* in alle handschriften in dezelfde hand wordt overgeleverd als de tekst van de *Nederlandse Beke*, is het duidelijk dat met het *Vervolg* een nieuw werk aanvangt. De *Nederlandse Beke* eindigt met het bericht dat het kasteel Altena op 13 juli 1393 door Willem van Oostervant (1365-1417) werd opgegeven. Het *Vervolg* begint met de

¹⁵ Bruch, *Croniken*, lix.

¹⁶ Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 190.

¹⁷ Bruch, *Croniken*, xlix-lxvi. J1 = Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 130 C 10; J2 = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1804; K1 = Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 7420; L1 = Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 130 C 11; L2 = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1802; M = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1803; O1 = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1182; P1 = Utrecht, Stadsarchief, 43; P2 = Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 71 F 30; P3 = Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 114.2. Zie voor de kwestie J1 en J2, Bruch, *Croniken*, lviii.

¹⁸ Het aantal regels per handschrift is ontleend aan Bruch, *Croniken*, 247-446. De datering van de handschriften is overgenomen uit Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 184 (tabel 1).

postulatie (verkiezing) van Frederik van Blankenheim tot bisschop van Utrecht (r. 1393-1423) op 22 april 1393.¹⁹

Tabel 1: overzicht handschriften

Signale Bruch	Datering	Aantal regels	Tekst tot
O1	XV-B	1014	1413
P1	c. 1430	3338	1421
M	XVI	3373	1422 (1425)
P2	1469-1470	3373	1422 (1425)
P3	[1440]	3373	1422 (1440)
J1	c. 1440	4252	1426
L2	c. 1450	6535	1432

De handschriften zijn op basis van hun inhoud in drie groepen te verdelen: (a) J1, (b) O1 en L2 en (c) M, P1, P2 en P3 (voortaan als groep aangeduid als MP). Het inhoudelijke verschil is inzichtelijk te maken door te kijken naar de *Berichtshorizont* (de ruimtelijke, tijdgebonden en zakelijke situering van de berichtgeving in de kroniek) van de tekst in de verschillende handschriften.²⁰ In L2 en O1 ligt de geografische (of ruimtelijke) nadruk veel meer op Utrecht dan in de andere handschriften, waar Holland veel belangrijker lijkt.

Wanneer het gaat om de chronologische *Berichtshorizont* valt het volgende op. L2 gaat verreweg het langste door (diagram 1.6) en het chronologisch zwaartepunt ligt met name in de periode 1426-1432. In vergelijking met L2, hebben de andere handschriften vooral aan het begin

¹⁹ Over het begin van de kroniek is consensus; Bruch, *Croniken*, 243-246 en L.C.M. Schmedding, *De regeering van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht* (Leiden 1899) iii.

²⁰ F.J. Schmale, 'Mentalität und Berichtshorizont: Absicht und Situation hochmittelalterlicher Geschichtsschreiber', *Historische Zeitschrift* 226 (1978) 1-16: 1.

van de kroniek meer tekst. Verder valt op dat L2 zich veel meer op Utrecht richt dan de andere handschriften; bijna de helft van de kroniek handelt over Utrecht.²¹ Handschrift J1 en vooral de groep MP besteden daarentegen meer dan de helft van de tekst aan Holland, terwijl minder dan een derde van de tekst over Utrecht handelt. Het verschil in chronologische *Berichtshorizont* kan worden verklaard door de handschriften met elkaar te vergelijken. In de eerste vijftientig paragrafen van Bruchs editie, ontbreken er vijftien in handschrift L2, die wel in J1 en MP voorkomen. L2 is daarentegen het enige handschrift dat de periode 1426-1432 beschrijft.²² Het verschil in geografische *Berichtshorizont* vergt wat meer uitleg.

De in L2 ontbrekende passages beschouwt Bruch als origineel voor de tekst van het *Vervolg*; hij ziet L2 als een Utrechtse bewerking, die veel 'Hollandse' passages niet heeft overgenomen. Janse betoogt echter dat de tekst van L2 origineel is en dat J1 en MP een Hollandse bewerking daarvan vertegenwoordigen.²³ Hiervoor geeft Janse stilistische en inhoudelijke argumenten. Stilistisch gezien, komen in het *Vervolg* veel 'in het oog springende woorden, uitdrukkingen, woordcombinaties en zegswijzen' voor die Janse als 'vingerafdrukken van de auteur' ziet die niet in de *Nederlandse Beke* en in de in L2 ontbrekende passages voorkomen.²⁴ Voorbeelden van dergelijke vingerafdrukken zijn *ontsiende*, *in stilre weren*, *also drade* en *ic* in combinatie met *menen* of *scriven*. Omdat deze uitdrukkingen niet voorkomen in de *Nederlandse Beke*, zijn ze origineel voor het *Vervolg*. Deze stilistische consistentie is een duidelijke aanwijzing dat het *Vervolg* door één auteur geschreven moet zijn. Het ontbreken van deze vingerafdrukken in de in L2 ontbrekende passages, geeft houvast om te stellen dat deze passages niet origineel zijn. Hierbij komt dat het *Vervolg*, veel meer dan de *Nederlandse Beke*, een samenhangend verhaal vertelt: 'Waar de chronologie van de *Nederlandse Beke* vaak het enige structurerende element was, wordt in het *Vervolg* een verhaal verteld: dat van de machtsstrijd in Holland en het Sticht.'²⁵ Veelzeggend genoeg, maken de in L2 ontbrekende passages een veel minder consistente indruk.

²¹ Met Utrecht wordt de stad Utrecht en het Nedersticht aangeduid. In het *Vervolg* wordt het Oversticht doorgaans met 'Overijssel' aangeduid.

²² Vgl. Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 194-195.

²³ Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 184-198.

²⁴ Ibidem, 188.

²⁵ Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 190.

Die inconsistentie valt het best uit te leggen door de tekst van de handschriften ter hand te nemen. Uit de overgangsteksten van J1 en MP blijkt dat we de in L2 ontbrekende passages als interpolaties moeten beschouwen en niet, zoals Bruch meent, als extrapolaties in L2. De overgangstekst bij aanvang van paragraaf 18 in Bruchs editie, bevat de bijzin *die sijns niet en vergat*, welke letterlijk voorkomt in L2,²⁶ terwijl dit handschrift de tekst van paragraaf 14 tot en met 17 in Bruchs editie niet heeft. L2 heeft, in tegenstelling tot de andere handschriften, een groot deel van de periode 1408-1411 niet beschreven. Dat Bruch om die reden stelt dat L2 deze passages moet hebben weggelaten is een begrijpelijke gedachte. Een nauwkeurige lezing van de tekst wijst echter uit dat het omgekeerde het geval moet zijn geweest. Bruch heeft zelf zichtbaar geworsteld met de handschriftelijke overlevering van het *Vervolg*. In een noot geeft hij aan: ‘De aanvangszin is wat vreemd na §17.’ Verderop geeft hij aan dat de bijzin *die sijns niet en vergat* moet wijzen op een gemeenschappelijke lezing.

Vanuit een identiteitsaspect van de auteur valt de handschriftelijke discrepantie goed te verklaren. Hierboven is al gemeld dat de tekst van het *Vervolg* door een vrij nauwe geografische *Berichtshorizont* gekenmerkt wordt, die vooral aan het einde van de kroniek duidelijk is: Holland verdwijnt in de beschreven periode 1426-1432 vrijwel geheel uit beeld. Verder valt op dat de meeste gebeurtenissen vanuit het perspectief van de stad Utrecht worden beschreven (wederom, met uitzondering van de in L2 ontbrekende passages). We mogen er dus vanuit gaan dat de auteur van het *Vervolg* waarschijnlijk zijn standplaats in de stad Utrecht had.²⁷ Daarmee komen we terug op de inhoudelijke consistentie van de tekst in de handschriften. L2 handelt in hoofdzaak over gebeurtenissen die betrekking hebben op Utrecht, terwijl de andere handschriften na paragraaf 13 uitweiden over zaken die voornamelijk betrekking op Holland hebben. L2 gaat echter direct over op het verbond dat graaf Willem VI (r. 1404-1417) in september 1409 met Amersfoort sloot.²⁸ Waar de passage in L2 chronologisch gezien wel

²⁶ Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1802 (voortaan: L2), 296.

²⁷ Vgl. Janse, ‘Van Utrechts naar Hollands’, 190-193.

²⁸ De *vrontscap* waarover in het *Vervolg* wordt gesproken, moet slaan op een bestand tussen graaf Willem en de stad Amersfoort, dat kort voor 15 september 1409 werd gesloten. In dat bestand werd afgesproken dat Amersfoort geen bestand of vrede zou sluiten met Gelre zonder voorafgaand overleg te hebben met de Hollandse graaf. In ruil daarvoor zou Willem veertig tot vijftig gewapende mannen op zijn

klopt, is dat in J1 en MP niet het geval; in die handschriften handelen de paragrafen 14 tot en met 17 immers over de periode 1407-1411, terwijl paragraaf 18 over 1409 handelt.²⁹

Het is dan ook logischer aan te nemen, dat de tekst van paragrafen 14 tot en met 17 is geïnterpoleerd in J1 en MP. Een ander en nog duidelijker voorbeeld van interpolatie vinden we in de in L2 ontbrekende paragraaf 24. In paragraaf 23 werd vermeld hoe de gevangengenomen Jan van Arkel aan Willem VI onthulde dat iemand uit Holland Willem aan Reinoud van Gulik wilde uitleveren; Willem besloot dit een tijdje geheim te houden. Hierop volgt in J1 en MP een passage van 56 regels die niet in L2 voorkomt. Hierin wordt uitgeweid over een poging van de stad Brussel om de vrijlating van Jan van Arkel te bewerkstelligen, een verslag van de Slag bij Azincourt (1415) en een bezoek van Willem VI aan Engeland. Vervolgens volgt dan wederom een korte tekst waarin wordt terugverwezen naar het onthulde verraad jegens Willem VI, waar de verschillende handschriften weer bijna woordelijk overeenkomen. L2 is dus zowel inhoudelijk als stilistisch een stuk consistentere dan J1 en MP. Op grond daarvan kunnen we aannemen dat L2 de auteurstekst het nauwkeurigst benadert en als basis moet dienen om het auteurschap van het *Vervolg* te reconstrueren. J1 en MP vertegenwoordigen een Hollandse bewerking van het *Vervolg*, die oorspronkelijk een sterke nadruk op Utrecht had.³⁰ In het vervolg zal ik daarom naar de tekst van het *Vervolg* verwijzen zoals deze in L2 voorkomt, waarbij ik vasthoud aan Bruchs paragraafindeling.

De manier waarop gebeurtenissen in het *Vervolg* zijn opgeschreven geeft in enkele gevallen zekerheid over het moment waarop de auteur de pen ter hand nam. Een goed voorbeeld hiervan vinden we in paragraaf 86, waar de auteur uitweidt over een Kabeljauwse tegenstand bij een verzoening tussen Filips de Goede en Rudolf van Diepholt in januari 1430.³¹ De auteur beschrijft het militaire conflict tussen Luik en Filips de Goede dat ontstond na Filips' inkomst in Namen op 13 maart 1429. Jan III van Namen (r. 1418-

kosten in Amersfoort legeren. Vgl. M.J. Waale, *De Arkelse oorlog 1401-1412: een politiek, krijgskundige en economische analyse* (Hilversum 1990) 132.

²⁹ Bruch, *Croniken*, 282-290.

³⁰ In mijn thesis is de handschriftelijke overlevering verder uitgewerkt in een beredeneerd *stemma codicum*. Op deze plaats is er geen ruimte om dat deel van het onderzoek te presenteren.

³¹ L2, 320.

1429) verkocht Namen al in januari 1421 aan Filips, maar wist af te dingen dat hij tot zijn dood (1 maart 1429) vruchtgebruik van het graafschap behield.³² Kort nadat Filips zijn inkomst in Namen maakte moest hij het graafschap tegen een Luiks leger versterken. Onder andere het garnizoen van Bouvignes, waarover de auteur van het *Vervolg* spreekt, werd versterkt, maar desondanks ingenomen door Dinantse milities die aan de zijde van Luik vochten. Uiteindelijk wist Filips door de verwerving van Brabant na de dood van Filips van St. Pol (4 augustus 1430) in Namen de overhand te krijgen; de Vrede van Mechelen besloot de oorlog op 15 december 1431.³³ In de tekst van het *Vervolg* schrijft de auteur dat het conflict ‘nu ter tijd’ nog gaande was.³⁴ Even verderop schrijft de auteur dat de dood van Filips van St. Pol ‘den twen lande van Brabant unde van Ludick zeer onbehaechlic was.’³⁵ Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat de auteur tussen 5 oktober 1430 (de opvolging van Filips de Goede in Brabant) en 15 december 1431 (het einde van het conflict tussen Filips en Luik over Namen) dit deel van de tekst optekende.

Het grootste deel van de tekst is echter opgetekend nadat de beschreven gebeurtenissen plaats hadden. Op veel plaatsen geeft de auteur aan dat hij gebeurtenissen vanuit zijn herinnering optekent. Daarop wijst bijvoorbeeld de zinsnede ‘unde ick mene dat daer doe ter tijt’ in paragraaf 81. Een aantal opvallend verkeerde dateringen van gebeurtenissen versterkt de indruk dat de auteur vanuit zijn herinnering werkt en daarom soms fouten maakt. Verder valt op dat de auteur met tussenpozen aan zijn tekst heeft gewerkt. Belangrijke gebeurtenissen in de jaren 1427-1430 (waaronder de Zoen van Delft op 13 juli 1428) worden soms niet beschreven. Dergelijke omissies trekken de aandacht, omdat bepaalde gebeurtenissen, die als zeer lokaal Utrechts te typeren zijn en bovendien niet direct verband houden met de verhaallijn, juist wel beschreven worden. Een voorbeeld is de beschrijving van de translatie van het lichaam van bisschop Koenraad van Zwaben (r. 1076-1099) naar de Onze Lieve Vrouwenkerk te Utrecht in

³² R. Stein, *De hertog en zijn staten: de eenwording van de Bourgondische Nederlanden, ca. 1380-1480* (Hilversum 2014) 42.

³³ C. Douxchamps-Lefèvre, *Une province dans un monde: le comté de Namur 1421-1797* (Namen 2005) 15-21.

³⁴ L2, 320.

³⁵ Ibidem, 320

1421.³⁶ De tekst van het *Vervolg* wordt met name na 1417 uitvoerig en eindigt abrupt in 1432. De beschreven periode 1393-1417 kan als inleidend voor het *Vervolg* worden beschouwd, terwijl de rest van de tekst gezien moet worden als het verhaal dat de auteur wilde vertellen. De auteur begon evenwel niet in 1417 met schrijven. Daarop wijst een foutieve datering van 1 april 1419 als de maandag na Palmzondag: 'in den iaer van xix op den yersten dag van april ende was doe des manendaghes nae Palmen.'³⁷ In 1419 viel Palmzondag op 9 april en was de maandag erna dus 10 april. In 1420 viel Palmzondag echter op 31 maart en was 1 april dus wel de maandag na Palmzondag.³⁸ De auteur haalt hier 1419 en 1420 door elkaar, wat er op wijst dat hij nog altijd vanuit zijn herinnering werkte.

Historiografie en identiteit

Het verhaal dat de auteur wil vertellen is dat van de machtsstrijd in Holland en het Sticht. Via het vertoog dat de auteur tentoonspreid, leren we hem kennen als een *Gegenwartshistoriker*: een geschiedschrijver die zich laat leiden door de actuele thematiek in zijn eigen tijd bij het optekenen van gebeurtenissen.³⁹ Vanuit dit identiteitsaspect, kan ook achterhaald worden wanneer de auteur begon met schrijven. De inleidende periode 1393-1417 wordt voornamelijk vanuit militair oogpunt beschreven, waarbij de auteur er telkens aan herinnert hoe bisschop Frederik van Blankenheim verloren gegane gebieden terugwon voor het Sticht en hoe hij het Sticht beschermd heeft tegen haar vijanden. Na 1417 blijft het militaire karakter van de beschreven gebeurtenissen overheersen, maar wordt de auteur uitvoeriger en krijgen ook niet-militaire gebeurtenissen buiten het Sticht meer aandacht. Rond 1420 raakten Hollandse en Utrechtse conflicten nauw met elkaar verbonden. Na de dood van graaf Willem VI in 1417 ontstond in Holland een opvolgingsstrijd tussen Jacoba van Beieren (1401-1436), dochter van

³⁶ L2, 243.

³⁷ L2, 225.

³⁸ H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutsche Mittelalters und der Neuzeit*, Th. Ulrich ed. (Hannover 1971).

³⁹ *Gegenwartshistoriker* onderscheiden zich van *Vergangenheitshistoriker*, die zich met name richten op het (verre) verleden en zich nauwelijks bezighouden met het beschrijven van hun eigen tijd. Schmale, 'Mentalität', 5-6.

Willem VI en erfopvolgster in Holland en Jan IV van Beieren (1373-1425), broer van Willem VI en bisschop-elect van Luik (r. 1389-1418).

Utrecht raakte in dit bovengewestelijke conflict betrokken vanwege grensoverschrijdende belangen, waarvan de belegering van IJsselstein door een Utrechts-Hollands leger onder leiding van Jacoba in juni 1417 een goed voorbeeld is. De Utrechtse partijen Lichtenberg en Lockhorst verbonden zich respectievelijk met de Hollandse partijen Hoeken en Kabeljauwen. De Hoeken en Lichtenbergers vochten aan de zijde van Jacoba, terwijl de Kabeljauwen en Lockhorsten zich met Jan van Beieren verbonden. Uit het vertoog van de auteur blijkt duidelijk dat hij op de hand van de Lichtenbergers en Hoeken is.⁴⁰ In het *Vervolg* worden afwisselend (voornamelijk militaire) handelingen over Utrecht en Holland medegedeeld. Het is opvallend dat de auteur deze thematiek als leidraad neemt voor zijn verhaal. De deelname van Utrecht aan de Arkelse Oorlogen (1401-1412) – die hoofdzakelijk als Hollands conflict tussen de graven van Holland en de heren van Arkel moet worden beschouwd – liep na een bestand tussen Utrecht en Arkel in september 1407 af, maar de auteur verzwijgt dit bestand en houdt vast aan de afwisseling van Utrechtse en Hollandse militaire handelingen.⁴¹

Een goed voorbeeld van de Lichtenbergse partijdigheid die de auteur tentoonspreidt vormt de Utrechtse bisschopsverkiezing van november 1423, welke aanleiding was tot het Utrechtse Schisma. De beschrijving van de stemmingsprocedure in het *Vervolg* is opvallend summier; het enige dat de auteur meedeelt is dat Rudolf van Diepholt met de meeste stemmen werd gekozen.⁴² In werkelijkheid was er sprake van een zeer bewogen stemmingsprocedure, waarvan onze auteur ongetwijfeld op de hoogte moet zijn geweest. De eerste stemming leverde namelijk te weinig stemmen op om een meerderheid voor één der kandidaten te bewerkstelligen. Onder druk van de Utrechtse stadsraad en ridderschap drongen de *scrutatores* (stemopnemers) er op aan dat de kanunniken bij een tweede verkiezing voor Rudolf van Diepholt kozen. Rudolf won die tweede verkiezing, maar de paus erkende zijn postulatatie niet vanwege de druk die de stadsraad en ridderschap op de kanunniken had uitgeoefend. Uiteindelijk zou paus

⁴⁰ Vgl. Janse, 'Van Utrechts naar Hollands'.

⁴¹ Vgl. Waale, *Arkelse Oorlog*, 126-127.

⁴² I.2, 256.

Martinus V (r. 1417-1431) in februari 1425 Zweder van Culemborg tot bisschop benoemen. In augustus 1424 appelleerde Rudolf van Diepholt tegen het pauselijke besluit zijn postulatie niet te confirmeren. Hierin werd hij gesteund door de Statenvergadering van het Neder- en Oversticht, die hij vroeg hem als landsheer te huldigen. Het Nedersticht wilde hier onder druk van de kapittelgeestelijkheid (die grote invloed in de Statenvergadering genoot) geen gehoor aan geven, omdat Rudolf officieel geen bisschop was, maar het Oversticht nam hem in oktober 1424 aan als ruwaard. Op deze wijze ontstond een machtsstrijd tussen Rudolf van Diepholt en Zweder van Culemborg, die bekend staat als het Utrechtse Schisma.⁴³

Voor de bisschopsverkiezing had een voorval plaats dat onze auteur eveneens verzwijgt. Burgemeester Beernt Proys (r. 1345-1425) kwam bij het domkapittel en bonsde op de deur, zijn neef Jacob van Lichtenberg (proost van St. Pieter) toeschreeuwend dat hij op Rudolf moest stemmen, wilde hij de vergadering levend verlaten. Hierop gaven enkele kanunniken die eerder op Zweder van Culemborg hadden gestemd, hun stem aan Rudolf, waardoor deze de verkiezing won.⁴⁴ Gezien zijn goede kennis over Utrechtse aangelegenheden, moet de auteur van dit voorval wel op de hoogte zijn geweest. We mogen aannemen dat de commotie rondom de bisschopsverkiezing bewust verzwegen is. Die indruk wordt versterkt doordat handschrift J1 juist wel uitweidt over de bisschopsverkiezing door toe te voegen dat Zweder zijn stemmen overdroeg aan Rudolf in ruil voor herbevestiging van zijn kerkelijke rechten en een jaarlijkse betaling van 300 Franse schilden uit kerkelijke goederen.⁴⁵ Het lijkt erop dat onze auteur niet teveel wilde uitweiden over deze omstreden verkiezing en de druk die de stadsraad en burgemeester Proys – de hoofdoorzaak voor het Schisma – op de kanunniken had uitgeoefend.

Historisch onderzoek wijst uit dat Rudolf de bisschopskandidaat van de destijds door Lichtenbergers gedomineerde Utrechtse stadsraad was.⁴⁶ De auteur van het *Vervolg* richt zich op het verdedigen van Rudolfs positie

⁴³ Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 29-33, J. de Hullu, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtse Schisma* (Den Haag 1892) 8-21.

⁴⁴ J.E.A.L. Struijck, *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht en Antwerpen 1968); De Hullu, *Bijdrage*, 11-13; Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 26-27.

⁴⁵ Bruch, *Croniken*, 363-364.

⁴⁶ B. van den Hoven van Genderen, *Het kapittel-generaal en de staten van het Nedersticht in de 15e eeuw* (Zutphen en Linschoten 1987) 37-38.

en de Lichtenbergse zaak en zet daartoe allerlei retorische middelen in, waarvan het weglaten van bepaalde ongunstige gebeurtenissen een belangrijk onderdeel vormt. De reflectie van Utrechts identiteitsbesef in het *Vervolg* ent zich dan ook vooral op de belangen van de Lichtenbergse partij. Vooral na 1426 – toen de Lichtenbergers de macht grepen in Utrecht, bisschop Zweder uit de stad jaagden en openlijk Rudolf van Diepholt kozen – zet de auteur een retorische stijlfiguur in om de Lichtenbergers positief te belichten ten koste van de Lockhorsten, die hij als vijanden van het Sticht portretteert. Dit pro-Lichtenbergse vertoog uit zich zelfs op plaatsen in de tekst waar de auteur in eerste instantie over heel andere zaken lijkt te handelen, via de gezamenlijke strijd die de Hollandse en Utrechtse partijen leverden. Volgens Justine Smithuis werden de oorlog tussen Holland en het Sticht, de strijd tussen Rudolf en Zweder en de partijenschappen tussen Hoeken en Kabeljauwen en Lichtenbergers en Lockhorsten ‘tot op zekere hoogte gezamenlijk gevoerd (...)’, in ieder geval in nauw overleg met elkaar.⁴⁷ De auteur richt zich echter in hoofdzaak op de Utrechtse bijdrage aan de oorlogshandelingen en beschrijft dan ook vooral acties die direct betrekking hadden op Utrecht of Rudolf van Diepholt. In dat licht kan bijvoorbeeld de opvallende verzwijging van de Zoen van Delft verklaard worden. Hoewel dit verdrag een einde maakte aan de burgeroorlog in Holland, had het voor Utrecht weinig betekenis: er kwam geen vrede tussen Holland en het Sticht.

Zelfs een passage die zeer Hollands oogt, blijkt bij nader inzien toch vanuit het Lichtenbergse vertoog van de auteur te zijn ingegeven. In de kroniek is de oudste beschrijving van de door Willem van Oostervant opgerichte ridderorde, de Orde van de Hollandse Tuin, opgenomen.⁴⁸ Het ordeteken werd door Willem van Oostervant vooral aan Hoeksgezinde edelen toe bedeed. De Orde gold als onderdeel van het Hoeks verbond.⁴⁹ Het lijkt vreemd dat deze ridderorde voor het eerst wordt beschreven in een kroniek met een Utrechtse signatuur. Utrechtse edelen met een Lichtenbergse achtergrond hebben echter ook het ordeteken gekregen, waaronder een lid van de familie Proys. Zelfs Frederik van Blankenheim

⁴⁷ Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 48.

⁴⁸ Vgl. D. van Tol, ‘De Orde van de Hollandsche Tuin: de oudste ridderorde van Holland (1387-1418)’, *De Nederlandsche Leeuw* 114 (1997) 6-34: 6.

⁴⁹ Ibidem, 9, 30-34.

zou met het ordeteken begiftigd zijn.⁵⁰ In dat opzicht pas de beschrijving uitstekend binnen het vertoog van de auteur: de Orde van de Hollandse Tuin belichaamde hoe Utrechtse en Hollandse zaken met elkaar verbonden raakten en leidden tot een eensgezind Hollands-Utrechts verbond.

Conclusie: het *Vervolg* als legitimatie van Lichtenbergs gezag 1426-1432

Een mogelijk motief voor de aard van het vertoog van onze auteur zou kunnen zijn dat hij zijn kroniek schreef om het optreden van het Lichtenbergse stadsbestuur inzake het Utrechtse Schisma te rechtvaardigen. Vanaf september 1426 nam het verloop van het Schisma voor de stadsraad een belangrijke wending. In mei van dat jaar werd de greep van bisschop Zweder op Utrecht gebroken en kwamen de Lichtenbergers opnieuw aan de macht in de stad. In september werd Zweder van al zijn kerkelijke en wereldlijke ambten geschorst en nam de stadsraad in het generaal kapittel Rudolf van Diepholt als ruwaard aan. Zweder liet het hier echter niet bij zitten en bestreed Utrecht en Rudolfs aanhang niet enkel met oorlogvoering, maar ook met de kerkelijke ban.⁵¹ Het laat zich raden dat de leden van de stadsraad behoorlijk verlegen zaten om een goede verdediging van hun positie en handelen. Wellicht zagen zij in de geschiedschrijving een mogelijkheid om hun optreden te legitimeren.

Er is gesteld dat de auteur met tussenpozen aan zijn kroniek werkte. De mogelijkheid bestaat dat de stadsraad na september 1426 opdracht gaf om het Lichtenbergse optreden in het Utrechtse Schisma te legitimeren. Dit zou kunnen verklaren waarom onze auteur vanaf dit punt in de tekst een sterke contrastwerking tussen de Lichtenbergers en Lockhorsten uitwerkt en opvallend veel nadruk legt op het legitiem handelen van de Utrechtse stadsraad in het Utrechtse Schisma, terwijl deze thema's hiervoor veel minder sterk uitkomen. Ook de legitimering van de positie van Rudolf van Diepholt kan in dit licht gezien worden; hij was immers de Lichtenbergse bisschopskandidaat. De legitimatie van Rudolfs positie legitimeert in het

⁵⁰ Van Tol, 'De Orde van de Hollandsche Tuin', 9-10, 15.

⁵¹ Post, *Geschiedenis der Utrechtse bisschopsverkiezingen tot 1535* (Utrecht 1933) 136-138, 141, 145-147, 152-156; De Hullu, *Bijdrage*, 51-59; Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 42-44.

vertoog van onze auteur het optreden van de Utrechtse stadsraad en *vice-versa*. Een laatste observatie met betrekking tot de historiografische positie van het *Vervolg* kan de gedachte dat onze auteur in opdracht van de Utrechtse stadsraad schreef versterken.

De *Nederlandse Beke*, de voorganger van het *Vervolg*, werd vrijwel zeker door een Utrechtse klerk in dienst van de stadsraad geschreven. Janse noemt Jan Tolnaer jr. als een goede kandidaat.⁵² We hebben in de bespreking van het *Vervolg* gezien dat we te maken hebben met een auteur die zeer goed op de hoogte is van Utrechtse aangelegenheden, die met tussenpozen aan zijn werk heeft geschreven en vanaf de gebeurtenissen van 1426 uitgesproken blijkt geeft van een pro-Lichtenbergs, anti-Lockhorsts vertoog. Het is heel goed denkbaar dat onze auteur een stadsklerk was, die werd belast met de voortzetting van de *Nederlandse Beke*. Vanaf 1426 werd het voor het Lichtenbergse stadsbestuur van vitaal belang om hun optreden te legitimeren. Zij steunden de postulaat Rudolf van Diepholt, terwijl paus Martinus V Zweder van Culemborg tot bisschop had benoemd. Zweder deed na zijn vlucht uit Utrecht onmiddellijk al zijn tegenstanders in de ban, waardoor de stad Utrecht in een moeilijke positie geraakte. Misschien zag de Lichtenbergse stadsraad in de historiografie een mogelijkheid om hun daden te verantwoorden. Als de Utrechtse stadsraad eind 1426 inderdaad de behoefte had haar optreden te legitimeren, dan is de keuze om dat verhaal als voortzetting van de *Nederlandse Beke* te presenteren goed te begrijpen. Voor de stadsraad zal het immers ook van belang zijn geweest een legitimatie van hun optreden in te kaderen in een bestaande en geaccepteerde historiografische traditie. Het vermoeden dat de auteur van het *Vervolg* in opdracht van de Utrechtse stadsraad schreef past daarom uitstekend in de relatie tussen de Beke-traditie en de stad Utrecht.

⁵² A. Janse, 'De Nederlandse Beke opnieuw bekeken', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedschrijving* 9 (2006) 116-146: 140-145.